

Т. О. КОЗЛОВА, Ю. М. ДЕРЕВ'ЯНКО

**ЕТИКЕТНІ СИТУАЦІЇ
ПОВСЯКДЕННОГО СПІЛКУВАННЯ
В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ ТА
УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ КУЛЬТУРАХ**

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ	12
1. 1 Мовленнєвий етикет як система регуляції соціокультурної взаємодії.....	12
1. 2 Мовленнєвий етикет крізь призму поліаспектного вивчення.....	28
1. 3 Знаковий характер етикету.....	39
1.3.1 Особливості етикету як знакової системи.....	39
1.3.2 Полімодальність і поліфункційність етикетних знаків	47
1.3.3 Універсальні й культурно-специфічні етикетні знаки.....	59
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТИКЕТНИХ СИТУАЦІЙ ПОВСЯКДЕННОГО СПІЛКУВАННЯ.....	68
2. 1 Поняття і структура етикетного простору.....	68
2. 2 Актуальність етикетних ситуацій.....	78
2. 3 Фреймове моделювання етикетних ситуацій повсякденного спілкування	82
РОЗДІЛ 3 АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТИКЕТНИХ СИТУАЦІЙ ПОВСЯКДЕННОГО СПІЛКУВАННЯ В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ ТА УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ КУЛЬТУРАХ.....	89
3. 1 Щоденна етикетна ситуація “Вітання”.....	89
3.1.1 Фрейм-сценарій етикетної ситуації “Вітання” та його актуалізація у монокультурному спілкуванні.....	89
3.1.2 Вітання.....	101
3.1.3 Звертання.....	106
3.1.4 Світська бесіда.....	113

3.1.5 Особливості етикетної ситуації “Вітання” в умовах міжкультурного спілкування.....	118
3. 2 Оказіональна етикетна ситуація “Прийом гостя”.....	123
3.2.1 Фрейм-сценарій етикетної ситуації “Прийом гостя” та його актуалізація у монокультурному спілкуванні.....	123
3.2.2 Особливості етикетної ситуації “Прийом гостя” в умовах міжкультурного спілкування.....	143
3. 3 Святкова етикетна ситуація “День народження”.....	146
3.3.1 Фрейм-сценарій етикетної ситуації “День народження” та його актуалізація у монокультурному спілкуванні.....	146
3.3.2 Особливості етикетної ситуації “День народження” в умовах міжкультурного спілкування.....	165
3. 4 Церемоніальна етикетна ситуація “Весілля”.....	171
3.4.1 Фрейм-сценарій етикетної ситуації “Весілля” та його актуалізація у монокультурному спілкуванні.....	171
3.4.2 Особливості етикетної ситуації “Весілля” в умовах міжкультурного спілкування.....	199
ВИСНОВКИ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ.....	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	236
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	238
ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАЦІЙ.....	259
ДОДАТКИ.....	260

ВСТУП

Регуляція процесів соціокультурної взаємодії має важливе значення для успішної адаптації мовців до умов життєдіяльності, безконфліктного спілкування, адекватного й ефективного обміну інформацією. Оскільки регулятивну функцію в житті суспільства забезпечує система соціально прийнятних норм і правил, етикет виявляється не тільки обов'язковою компонентою комунікації, але також неодмінною частиною культури всього колективу та конкретних індивідів.

Еволюція етикету засвідчує його підпорядкованість соціокультурним умовам. Існування етикетних правил унеобхіднюється практикою життя й досвідом людини, усвідомленням системи цінностей, їх вибором чи переосмисленням, намаганням гармонізувати довкілля і свідомість, упорядкувати повсякдення, визначити своє місце в суспільстві, обрати правильні орієнтири та встановити міцні зв'язки з іншими людьми за допомогою вибору адекватних, соціально схвальних правил поведінки. Дослідження етикету дозволяє з'ясувати засоби й способи оформлення соціальних інтеракцій, їх відповідність обсягу знань про правила поведінки та компетенції комунікантів.

Різноаспектне вивчення етикету, зокрема мовленнєвого, сприяло розумінню організації комунікативного процесу в цілому (В. Г. Гак [Гак 1998], Г. В. Колшанский [Колшанский 1974], М. О. Кронгауз [Кронгауз 2001; Kronhaus 1997], Дж. Серль [Серль 1987; Searle 1979]), відмінностей в комунікативній взаємодії представників різних культур і соціальних груп (П. Браун [Brown 1987], А. Вежбицька [Вежбицкая 1996; Wierzbicka 1992; 2003; 2006], В. І. Карасик [Карасик 1991; 2002], С. Левінсон [Levinson 1987], Й. І. Стернін [Стернин 1991; 1996; 2002], Е. Холл [Hall 1960]), а також визначення умов, за яких взаємодія учасників комунікації буде успішною (В. Є. Гольдін [Гольдин 2009], Г. П. Грайс [Grice 1975], Дж. Ліч [Leech 2014], Н. І. Формановська [Формановская 1987; 1989; 1990; 2002]). Усвідомлення багатогранності мовленнєвого етикету логічно призвело до інтеграції різних

лінгвістичних парадигм і напрямів, поєднання традиційних та новітніх галузей при його вивченні.

Лінгвопрагматичний аспект дослідження етикету поглиблює уявлення про мовленнєві акти, правила комунікації, механізми передачі намірів адресанта повідомлення адресату (Г. П. Грайс [Grice 1975], О. М. Ільченко [Ільченко 2002], Дж. Остін [Austin 1975], Г. Г. Почепцов [Почепцов 1980; 2009], Н. І. Формановська [Формановская 1987; 1989; 1990; 2002], О. В. Шейко [Шейко 2001]).

Соціолінгвістичний підхід до мовленнєвого етикету визначає його системність, яка забезпечує поєднання соціальних характеристик комунікантів та соціальної ситуації комунікації (Р. Лакофф [Lakoff 1973; 2005], В. І. Карасик [Карасик 1991; 2002]), засоби закріплення соціальних ролей за комунікантами (У. Гудікунст [Gudykunst 1990; 2003], Ф. Колмас [Coulmas 2005; 2013], Л. П. Крисін [Крысин 1976]), способи соціалізації мовців (Р. Уоттс [Watts 1992; 2003]), сукупність моральних норм та вимог кожної культури до поведінки людей (В. І. Карасик [Карасик 1991; 2002]), правила взаємодії особистостей у соціумі (П. Браун [Brown 1987], Р. Лакофф [Lakoff 1973; 2005], С. Левінсон [Levinson 1987], Дж. Ліч [Leech 2014]).

Лінгвокультурологічний підхід репрезентує етикет як культурну універсалью (Л. С. Ліхачова [Лихачева 2000; 2009]), культурну домінанту (В. І. Карасик [Карасик 1991; 2002]), спосіб визначення й експлікації культурної ідентичності (В. Є. Гольдін [Гольдин 2009], В. Т. Клоков [Клоков 2000], Т. В. Ларіна [Ларина 2003; 2009], С. Сонг [Song 2012], Е. Холл [Hall 1960]).

Надбання порівняльно-історичного та зіставного мовознавства доводять одночасну константність та варіабельність властивостей етикету залежно від історичного розвитку суспільства (Б. Х. Бгажноков [Бгажноков 1978], О. Ю. Захарова [Захарова 2015], В. П. Пономаренко [Пономаренко 2010], К. Стошкус [Стошкус 1988]), формування системи культурних цінностей (А. К. Байбурін [Байбурин 1990], Д. Г. Ішанкулова [Ишанкулова 2011], Т. А. Лісіцина [Лисицына 1996]).

Когнітивний підхід виявляється виправданим при у вивченні ментальних програм мовців (Г. Хофстеде [Hofstede 2001]) та їх оформлення в конкретні когнітивні структури (Г. Г. Берднікова [Берднікова 2005]) у вигляді моделей ситуації (Т. Дейк [Dyke 1989]), фреймів (О. А. Агаркова [Агаркова 2015], В. В. Айвазова [Айвазова 2010], В. Ескандел-Відал [Escandell-Vidal 1996], М. Мінський [Минский 1989; Minsky 1988], І. С. Шевченко [Шевченко 2015]), скриптів та сценаріїв (Р. Абельсон [Abelson 2013], Р. Шанк [Schank 1977]), рутин (К. Говард [Howard 2009]), тобто передбачуваних зразків поведінки, що складаються в процесі взаємодії між людьми та культурами.

Із позицій лінгвосеміотичного підходу здійснюється інтерпретація етикету як знакової системи (А. Г. Балакай [Балакай 2002], В. Є. Гольдін [Гольдин 2009], В. В. Лунева [Лунева 2011], Т. В. Цив'ян [Цивьян 1965; 1985]), яка має внутрішню організацію (В. В. Дємент'єв [Дементьев 2010; 2013], Т. М. Ніколаєва [Николаева 2001]); досліджуються види й процеси семантизації етикетних знаків (О. А. Базильова [Базылева 2011], А. К. Байбурін [Байбурин 1990], Г. Є. Крейдлін [1997; 2004], М. О. Кронгауз [Кронгауз 2001; Kronhaus 1997], Ю. М. Лотман [Лотман 1973; 1994; 2000], Г. Г. Почепцов [Почепцов 1980; 2009]); з'ясовується необхідність комбінування вербальних і невербальних етикетних знаків для реалізації мети повідомлення; встановлюються пріоритети адресанта стосовно тих чи тих форм кодування інформації та поєднання знаків залежно від особистих характеристик мовця, специфіки етикетної ситуації.

Цілком очевидно, що сучасне дослідження мовленнєвого етикету вимагає поліпарадигмальності. Актуальність цієї розвідки визначається необхідністю й логічністю звернення до когнітивної та семіотичної інтерпретації етикетного простору, виявлення ментальної структури етикетної ситуації у свідомості мовців, аналізу спільного та відмінного в етикетизації повсякденного спілкування в географічно віддалених культурах різного ступеня спорідненості. Суміщення порівняльної, когнітивної та семіотичної площин вивчення етикетних ситуацій сприятиме розумінню не тільки їх національної специфіки, але й спільних рис кодування інформації з метою впорядкованості й

повсякденного життя мовців. Зіставлення актуалізації конкретних етикетних ситуацій в різних культурах ще не було предметом системного вивчення. Пропоновану книгу якраз і присвячено проблемам спільного та специфічного в етикеті повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах, особливостям вербальної та невербальної актуалізації спільних ментальних моделей неконфліктної соціальної взаємодії.

У книзі розкрито поняття “етикет”, “мовленнєвий етикет”, “ввічливість”, “ритуал”; систематизовано наявні й здебільшого ізольовані підходи до вивчення етикету; розкрито переваги інтеграційного підходу з урахуванням зіставного, прагматичного, когнітивного та семіотичного аспектів; розглянуто особливості етикету як знакової системи, властивості вербальних та невербальних етикетних знаків; визначено структуру етикетного простору та етикетні ситуації повсякденного спілкування за ступенем їх ритуалізованості; запропоновано послідовну процедуру ідентифікації, фреймового моделювання, аналізу реалізації актуальних етикетних ситуацій повсякденного спілкування. Увагу приділено вербальним та невербальним засобам актуалізації етикетних ситуацій повсякденного спілкування на монокультурному та міжкультурному рівнях; з’ясовано спільні та диференційні характеристики етикетизації повсякденного спілкування, виявлені між англійськомовними (британська, американська, австралійська) та українськомовною культурами.

Результативність і комплексність аналізу етикетного спілкування на монокультурному та міжкультурному рівнях може забезпечити неізоване, інтеграційне застосування методик різних мовознавчих напрямів, а також урахування фундаментальних положень, викладених в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників:

- положення теорії мовленнєвих актів (В. Г. Гак [Гак 1998], П. Г. Грайс [Grice 1975], Б. Фрейзер [Fraser 1990]) про необхідність ритуалізованих форм та правил етикету з метою регуляції поведінки членів відповідного суспільства, неконфліктного спілкування та його оформлення (Л. Я. Гнатюк [Гнатюк 2007; 2013], О. М. Ільченко

[Ільченко 2002], Н. І. Формановська [Формановская 1987; 1989; 1990; 2002]);

- лінгвокультурологічні концепції універсальності категорій мовленнєвого етикету й увічливості (А.К. Байбурін [Байбурин 1990], Ш. Блум-Кулка [Blum-Kulka 1984; 1987; 1989], Л.С. Ліхачева [Лихачева 2000; 2009]), а також національно-специфічної зумовленості мовленнєвої поведінки ([А. Вежбицька [Вежбицкая 1996; Wierzbicka 1992; 2003; 2006], У. Гудікунст [Gudykunst 1990; 2003], В.І. Карасик [Карасик 1991; 2002], В.В. Красних [Красных 2001; 2002], В.М. Манакін [Манакін 2012], М. Сіфіану [Sifianou 1999], С. Сонг [Song 2012], Г. Тернер [Turner 1972], К. Уркізу [Urquizu 2009], Е. Холл [Hall 1960]);

- когнітологічні концепції щодо співвіднесеності мови та ментальності мовців (Е. Гофман [Goffman 1974; 2005], Л. Л. Славова [Славова 2000], Й. І. Стернін [Стернин 1991; 1996; 2002], Г. Хофстеде [Hofstede 2001]), актуалізації когнітивних структур у досліджуваних мовах [Г. Г. Берднікова [Бердникова 2005], К. Говард [Howard 2009], Т. Дейк [Dyke 1989], В. Ескандел-Відал [Escandell-Vidal 1996]), а також фреймового аналізу як методу опису мовленнєвих актів (М. М. Болдирєв [Болдырев 2016], М. Мінський [Минский 1989; Minsky 1988], О. О. Селіванова [Селіванова 2006]);

- семіотичні концепції щодо знака як одиниці семіотичної системи та інтерпретації дійсності (Н.І. Андрейчук [Андрейчук 2011], У. Еко [Еко 1976; 1988], В.В. Іванов [Иванов 1976], Т.О. Козлова [Козлова 2000; 2001; 2006; 2015; 2017], Ю.М. Лотман [Лотман 1973; 1994; 2000], Ю.С. Маслов [Маслов 1967], І. І. Сєрякова [Сєрякова 2004; 2012; 2013]), багатовимірності (семантика, синтактика, прагматика) семіотичних систем (Ч. Моріс [Моррис 1982], Г.Г. Почепцов [Почепцов 1980; 2009], Ю.С. Степанов [Степанов 1971; 1975; 2004], М. П. Фабіан [Фабіан 1998; 2014], Р. Якобсон [Якобсон 1985]), та знакову природу мовленнєвого етикету (А.Г. Балакай [Балакай 2002], В.Є. Гольдін [Гольдин 2009], Т.В. Цив'ян [Цивьян 1965; 1985]).

Методика дослідження ґрунтується на комплексному підході до об'єкта та предмета вивчення й передбачає використання загальнонаукових методів і спеціальних лінгвістичних методів (методу

суцільної вибірки й описового методу — для інвентаризації та інтерпретації етикетних ситуацій; методу контекстологічного аналізу для ідентифікації етикетних ситуацій в монокультурній та міжкультурній комунікації та функціонування тих чи тих етикетних знаків в їх межах; фреймового аналізу — для моделювання стереотипної етикетної ситуації повсякденного спілкування; зіставного методу — для з'ясування специфічності та спільності реалізації етикетних ситуацій в англійськомовній та українськомовній культурах).

Матеріалом дослідження є авторська картотека (1050 текстових фрагментів, що містять опис реалізації етикетних ситуацій у досліджуваних культурах кінця XX ст. — поч. XXI ст.), укладена шляхом вибірки стандартних етикетних формул із авторитетних тлумачних, регіональних та історичних словників, електронних баз даних, художніх та публіцистичних текстів українською та англійською мовами, а також відеоматеріалів, які охоплюють художні й документальні фільми, автентичні аматорські відеозаписи, викладені в мережі Інтернет та отримані від інформантів у процесі особистого спілкування.

Перший розділ монографії присвячено розгляду питань, пов'язаних з етикетом як знаковою системою. У другому розділі розглянуто особливості методології дослідження складових етикетного простору та реалізації етикетизованої мовленнєвої поведінки в його межах. У третьому розділі з'ясовано правила та особливості етикетного мовлення носіїв англійськомовних та українськомовної культур у визначених етикетних ситуаціях (“Вітання”, “Прийом гостя”, “День народження”, “Весілля”) у межах внутрішньокультурного та міжкультурного спілкування. Книга містить додатки, в яких подано приклади етикетної взаємодії носіїв англійськомовної (британського, американського та австралійського варіантів) та українськомовної культур.

Tetyana Kozlova, Yulia Derevyanko.
Everyday Etiquette Situations in the English and Ukrainian
Speaking Cultures

The book addresses everyday etiquette situations and rules of speech behaviour in various cultures. The comparative analysis of the etiquette in British, American, Australian, and Ukrainian cultures is complemented by cognitive and semiotic perspectives. The conclusion drawn from a cognitive approach is that etiquette manifests internal mental processes and embodies mental models of everyday conduct. A semiotic approach illuminates complexity and plasticity of etiquette elements as semiotic units. Their complexity is formed by symbolism and appealing to different sensory modalities. Paraverbal and non-verbal means of communication accompany verbal interaction and thus increase plasticity of signs in etiquette, make their form and content more variable and suitable to different social circumstances.

Etiquette space embraces various types of everyday situations which can be distinguished by their ritualization degree. They include daily greetings and occasional situations of receiving guests, festive situations like birthday celebrations, or the most ritualized ceremonial situations like weddings.

Despite differences in etiquette norms and politeness rules, communication is successful and efficient in multicultural settings when appropriate and desired behaviour is performed. The etiquette rules of everyday communication depend on cultural and historical traditions, changing social settings, gender identity and other factors. The underlying cause of differences in the etiquette acts and means of expression is the basic culture concept entailing the idea of either collectivism or individualism.